

Elnarə ƏMİRLİ
AMEA Folklor İnstitutu
Dədə Qorqud şöbəsinin böyük elmi işçisi
e-mail: elnara.amirli@mail.ru



AZƏRBAYCAN ƏFSANƏLƏRİNDƏ QƏHRƏMAN VƏ QARŞIDURMALAR

Açar sözlər: əfsanə, əfsanə qəhrəmanı, mükafat, cəza, transformasiya, xəyanət.

HEROIC CHARACTER AND CONFLICTS IN AZERBAIJANI LEGENDS

Summary

Legends - one genre of epic folklore are small genres and have a peculiar plot. Legends are usually episodic. Since legends have etiological features, this episodic event also leads to the realization of creation. So, in order to learn a legend, you need to learn a story based on the creation of a legend, a legendary hero, a miracle he witnessed, and a concept that has appeared.

Characters in the legend do not play the same role during the described event. The character who takes an active part in the described event is a hero of the legend. Most of the texts to which we refer are first presented to the heroes, and then the situation is described. As you know, the legendary story ends with an appearance. This event is based on a wonderful event. A wonderful event in many cases manifests itself as a transformation and change of the hero. Note that the reason for the miraculous event in the legend is different, depending on the character of the hero.

Legendary heroes stand out in terms of transformation and change. Society attitudes also play a role in the classification of the hero. The status, character, and other signs of legendary characters play an important role in the miraculous event based on the foundation of creation. It is possible to get a clear idea of the legend about learning these elements and the relationship between them.

Conflicts in legends show itself in the characteristic of personalities based on opposite positions on the society and the environment. These contradictions arise in traditions, beliefs and attitudes toward humanity. If we look at the peculiarities of the conflict, we can see that this situation is characteristic for bad and weak. So, these heroes are in conflict with the opposite layer.

Key words: legend, hero of legend, reward, punishment, transformation, change

ГЕРОИЧЕСКИЙ ПЕРСОНАЖ И КОНФЛИКТЫ В ЛЕГЕНДАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Легенды эпического фольклора являются мелкими жанрами и имеют своеобразный сюжет. Легенды, как правило, эпизодические. Поскольку легенды имеют этиологические особенности, это эпизодическое событие также приводит к реализации творения. Итак, чтобы выучить легенду, вам нужно выучить историю, основанную на создании легенды, легендарного героя, чудо, свидетелем которого он стал, и появившейся концепции.

Персонажи в легенде не играют одинаковую роль в ходе описанного события. Как и в других жанрах, персонаж, который принимает активное участие в описанном событии, является героем легенды. Большинство текстов, на которые мы ссылаемся, сначала представляются герои, а затем описываются ситуации. Как известно, сюжет легенды заканчивается появлением. Это событие основано на чудесном событии. Чудесное

событие во многих случаях проявляется как изменение и трансформация героя. Отметим, что причина чудесного события в легенде различна, в зависимости от характера героя.

Герои легенды выделяются с точки зрения трансформации и изменения. Отношение общества также играет роль в классификации героя. Статус, характер и другие признаки легендарных персонажей играют важную роль в чудесном событии, основанном на фундаменте творения. Можно получить четкое представление о легенде об изучении этих элементов и взаимосвязи между ними.

Конфликты в легендах проявляются в характеристике личности, основанной на противоположных позициях в обществе и окружающей среде. Эти противоречия возникают в традициях, верованиях и отношении к человечеству. Если мы посмотрим на особенности конфликта, то увидим, что эта ситуация характерна для плохих и слабых. Итак, эти герои находятся в конфликте с противоположным слоем общества.

Ключевые слова: легенда, герой легенд, награда, наказание, трансформация, изменение

Məsələnin qoyuluşu: Epik folklorun kiçik həcmli janrı olan əfsanələr özünəməxsus süjet quruluşuna malikdir. Əfsanələr bir qayda olaraq epizodik hadisədən ibarət olur. Bundan başqa, əfsanələr etioloji xüsusiyyətə malik olduğu üçün həmin epizodik hadisə də yaranışın gerçəkləşməsi ilə nəticələnir. Belə ki, əfsanə süjetini öyrənmək üçün yaranışın əsasında dayanan hadisəni, əfsanə qəhrəmanını, baş vermiş möcüzəni və həmçinin yaranmış məfhumu öyrənmək lazımdır.

İşin məqsədi: Qeyd etdiyimiz kimi, əfsanə qəhrəmanı süjetin ən vacib ünsürüdür. Müxtəlif əfsanələrdə qəhrəmanı fərqli tərəflərdən dəyərləndirmək əfsanə süjetinin tədqiqində və təsnifində də faydalı olacaqdır. Bu baxımdan işimizin məqsədi istinad etdiyimiz əfsanələrdə qəhrəmanlar, onların xarakteri, xarakterdən qaynaqlanan əməllər və qəhrəman üzərində gedən proseslər haqqında məlumat verməkdir.

Əfsanədə personajlar təsvir olunan hadisənin gedişində eyni dərəcədə rol oynayırlar. Digər janrlarda olduğu kimi, əfsanələrdə də hadisənin mərkəzində dayanan surət və ya surətlər əfsanənin qəhrəmanıdır. İstinad etdiyimiz mətnlərin əksəriyyətində əvvəlcə qəhrəmanlar tanınılır, ardınca isə hadisənin baş verdiyi vəziyyət təqdim olunur. Belə ki, əksər əfsanə mətnləri qəhrəmanın təqdimi ilə başlayır. “Deyillər, Günəş və Ay bacı-qardaş imiş” (3, 39), “Günəşlə Ay yaxın dostiymişdər” (3, 41), “Bənövşəynən qızılgül iki bajıdı dayna” (16, 35). “Deyir ki, bir gəlin varmış. Bunun uşağı olmurmuş” (16, 40), “Qədim əyyamlarda bir əjdaha varmış” (3, 41), “Deyillər ki, qədimlərdə Gül gözəlliyi ilə dünyada tayı-bərabəri olmayan qızıymış” (3, 114), “Deyirlər ki, iki yetim qardaş varıymış – İsa x və Musax adında” (3, 115), “Deyillər, canavar peyğəmbərin iti oluf, ilan balığı da onun tütəyi” (14, 49), “Eyib baba yüz altmış-yüz yetmiş il bundan qabaq Ərəb Qədim kəndində yaşayıb” (18). Bilirik ki, hadisələr öz ifadəsini surətlərdə tapır. Şifahi nümunələrdə də söyləyici hadisəni surətlər vasitəsilə çatdırır. Əfsanədə danışılan epizodik hadisə təqdim olunan qəhrəman haqqında da təsəvvür yaradır.

Nəzəri fikirlər və mətnlərə istinad edərək deyə bilərik ki, əfsanə süjeti yaranışla sona çatır. Bu yaranışın əsasında möcüzəli hadisə dayanır. Möcüzəli hadisə isə bir çox hallarda qəhrəmanın çevrilməsi və dəyişilməsi kimi özünü göstərir. Qeyd edək ki, əfsanədə möcüzəli hadisənin baş vermə səbəbləri müxtəlifdir, qəhrəmanın xarakteri ilə birbaşa bağlıdır. Demək ki, əfsanə qəhrəmanları, çevrilmə və dəyişilmə səbəbləri baxımından da fərqlənirlər. Bu diferensiallıq ətrafdakıların münasibəti ilə də ifadə olunur. Başqa sözlə, əhatə olunduqları mühitin münasibətinə görə əfsanə qəhrəmanlarını belə qruplaşdırmaq olar.

1. Yaxşılar – ənənəyə, inanca sadıq olanlar;
2. Yamanlar – ənənəyə, inanca qarşı çıxanlar;
3. Acizlər – əhatə olunduqları mühitin çətinlikləri qarşısında çarəsiz qalanlar

Yaxşılar – ənənəyə, inanca sadıq olanlar. Birinci qrup qəhrəmanlar aid olduqları cəmiyyətin qanunlarına hörmətlə yanaşır və ətrafdakılar tərəfindən təqdir olunurlar. Onların əməlləri də yaşadıkları toplumun ənənələrinə, inanc sisteminə münasibətlərindən doğur. Onlar göstərdikləri nümunəvi davranışlara görə fəvqəltəbii qüvvələr tərəfindən mükafatlandırılırlar. Birinci qrup qəhrəmanların mükafatlandırılması, əsasən, alqışla həyata keçirilir. Əfsanə mətnlərində alqışı ifadə edən xüsusi qəliblərə rast gəlmirik. Alqış ümumi şəkildə ifadə olunur. Fəvqəltəbii güclər qəhrəmanın əməli qarşılığında ona alqış edirlər, mükafatlandırılırlar. Fikirlərimizi mətnlər vasitəsilə təsdiqləyək. “Daş sürü” əfsanəsində kasıb çoban, evinə qonaq gələn Xızır peyğəmbərə quzu adı ilə pişik kəsir. Xızır kasıblığını bürüzə vermədiyinə və qonağa göstərdiyi hörmətə görə alqış edir, çobanın evindən bulaq qaynayır (18).

“Ardıc ağacı” əfsanəsində ağac insanlığa xidmət edən əməlinə görə mükafatlandırılır. Əfsanəyə görə, yezidin dəstəsi imamları təqib edir. İmamlar düşmənin yaxınlaşdığını görüb ardıc ağacının arxasında gizlənilir. Ağac onları düşmənlərdən qoruyur. İmamların alqışı ilə ağac o vaxtdan bütün fəsillərdə yaşıl olur (15, 52). Əfsanələrdən bizə məlumdur ki, mükafatlandırılanlar tək insanlar deyillər. Mətnlərə görə, digər varlıqlar da – ağaclar, heyvanlar və s. təqdir oluna, mükafatlandırıla bilərlər. Eyni süjet əsasında qurulan “İncil ağacı” əfsanəsinə görə, İncil ağacı yezidin təqibindən qaçan İmam Hüseynin iki balasını gizlədir. İmam Hüseynin alqışı ilə incil ildə üç dəfə bar verir (18, 19). Başqa bir əfsanədə deyilir ki, böyürtkən kolu peyğəmbərin alqışı ilə həmişə yaşıl olur (13, 45).

Digər nümunədə alqışlanan dağdır. “Qısırdağ” mətnində Nuh Nəbinin dağa alqış etməsi insanlara kömək məqsədi daşıyır. Əfsanədə göstərilir ki, Nuh peyğəmbər gəmi ilə bir dağa yaxınlaşır. Nuh Nəbinin alqışı ilə Qısırdağ hamilə qalır, ağrı çəkdiyi üçün Ağrı dağı, balası isə Bala ağrı adlanır. Alqışdan əvvəl qeyd olunur ki, dağın başı dar olduğu üçün insanlar ora sığmır. Nuh Nəbinin alqışı ilə dağın sahəsi böyüyür və gəmidəki insanlar ora sığıb xilas olurlar (10, 548). “Şayıb-Qayıb” əfsanəsində isə elin igid oğulları şəhid olur. Allahın sevimli bəndələri olduqlarına görə onların məzarlarından bulaq qaynayır. Bu-

lağın yaranışı yaxşı əmələ görə müküfatlandırma funksiyası daşıyır (19). “Nuh Nəbinin alqışı ilə Qısırdağ hamilə qalır” (9, 548), “Xızır alqış edir ki, sənün yerin bəndələrimə savab olsun. Ordan isti su çıxır” (18), “Peyğəmbərin alqışı ilə ardıc ağacı həmişə yaşıl olur” (7, 36).

Yamanlar - ənənəyə, inanca qarşı çıxanlar. İkinci qrup qəhrəmanlar ənənədə möhkəmlənmiş stereotiplərə qarşı hörmətsizlik, məsuliyyətsizlik göstərirlər. Buna görə də onlar səlahiyyətli – fəvqəltəbii qüvvələr tərəfindən qınanılır və cəzalandırılırlar. Ənənəyə ögey münasibət bu qəhrəmanların əməllərini də idarə edir. Bu qəhrəmanların qəlib ənənəni zədələmək cəhdi ətrafın qınağı və cəzası ilə üz-üzə dayanır. Cəzavermə motivi əfsanələrdə ən çox rast gəlinən motivlərdən biridir. S.Sakaoğluya görə, əfsanələrdəki bütün “kötü”lər mütləq cəzalandırılırlar. Bu proses həyata keçirilərkən varlıqların canlı, cansız, insan, heyvan, bitki olması nəzərə alınmaz (21, 41).

“Atlas” (6, 71) əfsanəsində də cəmiyyətin qınadığı cəhətlər və onların daşıyıcıları cəzalandırılır. Əfsanəyə görə, kasıb kişinin atı ölür. O, varlı qonşusundan atı borc istəyir. Varlı kişi xəsis olduğuna görə hər gün bir bəhanə ilə atı vermək istəmir. Cüt mövsümü qurtarır və kasıbın ailəsi ac qalır. Varlının xəsisliyi kasıbın ac qalmasına səbəb olur. Kasıb kişi bu işə bais olana qarğış edir. Varlı kişi gedib görür ki, ilxıdakı atlarının hamısı daşa dönüb. İndi ora Atlas deyirlər. Digər bir əfsanədə də cəmiyyət qınağı xəsisliyə ünvanlanır. “Ayı əvvəl çox varlı, ancaq xəsis bir insan idi. O, kasıb və ac bir kəndliyə çörək verdiyinə görə qızını cəzalandırır, onun əlini balta ilə kəsir. Allah onu cəzalandıraraq ayıya çevirir (22, 233). Xəsis kəndli qızının yaxşı əməlinə qarşı çıxdığına görə qınanılır. Əfsanələrdə qınaq səbəbləri də müxtəlifdir. “Daş pendir” (18) mətnində çoban oğurluq etdiyi üçün onun pendiri daşa dönür. Mətnlərdən məlumdur ki, qarğış edən ziyançəkənlər, qarğışa görə cəzanı verən isə fəvqəltəbii qüvvələrdir.

Əfsanələrdə cəmiyyət tərəfindən qınanılan əməllərin sahibləri cəzalandırılırlar. Bu cəzavermə, adətən, qarğışla həyata keçirilir. Əfsanələrdən bəlli olur ki, qarğış edənin insan olması şərt deyil. Cəzalandırılanlar kimi, qarğış edənlər də müxtəlif varlıqlar ola bilər. “Darcan qarı” əfsanəsinə görə, Darcan qarı çalğı yığmağa gedir. Özü ilə götürdüyü yeməyi acmış itə vermir, təkə özü yeyir, it ulayıb ona qarğış edir. Darcan qarı şələsi dalında daşa dönür (2, 149). Əfsanəyə görə, zərərçəkən it, qarğış gerçəkləşdirən isə fəvqəltəbii qüvvədir.

Ətrafdakıların qınadığı cəhətlərdən biri də ailədaxili münasibətlərdə göstərilən məsuliyyətsizlikdir. “Kəpəz, Alvız, Murov, Qoşqar” (4, 31) əfsanəsinə görə, ana oğullarına fətir salırmış. Oğlanlar fətir üstündə dalaşırlar. Bir qardaş xəncərlə digərinin başına vurur. Ana onlara qəzəblənir, ağlayıb qarğış edir. Qardaşlar üç dağa çevrilirlər. Qardaşlar da, ana da bir-birindən uzağa düşürlər. Bu əfsanədə qardaşlar ananın qəzəbinə düşər olurlar. Digər mətnlərdəki qarğış bu əfsanədə ananın qəzəbi ilə ifadə olunur.

Əfsanələrdə fəvqəltəbii qüvvələrlə yanaşı, insanlar arasında xüsusi hörmətə malik olan, inanılan, ehtiram olunan peyğəmbərlər də cəza verənlər sıra-

sındadırlar. Ənənədə möhkəmlənmiş stereotiplərə hörmətsizlik və laqeydlik peyğəmbərlər tərəfindən müxtəlif şəkildə cəzalandırılır. “İlanın baş ağrısı” əfsanəsində cəmiyyətdə xüsusi hörmət sahibi olan insanların sözünü yerə salmaq, onlara qarşı çıxmaq kəskin qınanılır və bu hərəkət cəzavermə ilə nəticələnir. Əfsanəyə görə, peyğəmbərə ilanlardan şikayət edirlər. Peyğəmbər ilanları yanına çağırır. Gürzənin gəlməməsi peyğəmbəri qəzəbləndirir, ona görə də gürzəyə qarğış edir. O vaxtdan gürzənin başı ağrılıdır (17, 18). Peyğəmbərin qarğıışı ilə digər əfsanələrdə də qarşılaşırıq. “İlan balığı” əfsanəsində Peyğəmbər dəstəmaz alanda üzünü suya düşür, nə qədər axtarır, tapa bilmir. Qəzəblənən peyğəmbər üzünə qarğış edir ki, balıq ol, dumandan dumana gəl, sünnüyə qismət ol. İlan balığı ordan yaranıb (17, 19). Başqa bir əfsanədə Peyğəmbərin qarğıışına düşər olan çobandır. Qoyunlar onları ac saxladığına görə çobandan peyğəmbərə şikayət edirlər. Bu dəfə peyğəmbər özü qoyunları aparır. Qoyunlar yenə ac qaldıqlarını deyirlər. Qoyunların haqsızlığı peyğəmbəri qəzəbləndirir və onlara qarğış edir. O vaxtdan qoyunların qarnı doymur (17, 26).

Yuxarıda qeyd etdik ki, yaxşı əməl sahibləri mükafatlandırılır, ənənələri, inancı zədələmək istəyənlər cəzalandırılırlar. Belə ki, bir çox əfsanələrdə mükafatın və cəzanın ifadəsi olan alqış və ya qarğıışla qarşılaşırıq. Bəzən həm alqış, həm də qarğıış eyni əfsanədə yer alır. “Peyğəmbərin qarğıışı və alqışı” əfsanəsi bu qəbildəndir: Peyğəmbərin papağını külək aparır. Qız onun papağını tutmadığına görə peyğəmbər qarğıış edir ki, qızın cehizi bitməsin. Qoyun onun papağını tutmadığına peyğəmbər qoyuna da qarğıış edir. O vaxtdan qoyunun qarnı doymur. Böyütkən kolu papağı tutduğuna görə peyğəmbər ona alqış edir ki, həmişə yaşıl qalsın (13, 45). Gördüyümüz kimi, alqış və qarğıış bir əfsanədə eyni personaja deyil, ayrı-ayrı personajlara ünvanlanmışdır. Demək ki, alqış və qarğıışın eyni əfsanədə növbələşməsi eyni məsələyə göstərilən fərqli münasibətin təzahürüdür.

Əfsanələrdə inanca edilən hörmətsizlik də cəza verilməsinin əsas səbəblərindəndir. Azərbaycan folklorunda verdiyi vədə xilaf çıxan çobanlar haqqında xeyli əfsanə vardır. “Daş çoban” əfsanəsində çoban güclü yağış yağdığına görə sürünü aparmağa çətinlik çəkir. Allaha yalvarır ki, yağışı kəssin, qurban kəsəcəm. Yağış kəsəndən sonra xəsislik edir, qurban kəsmək əvəzinə bit öldürür. Çoban öz duasına sayğısızlıq edir və Allah tərəfindən cəzalandırılır (2, 168). Əfsanələrdə cəmiyyətin dəyərlərinə layiqsiz münasibət də kəskin şəkildə pislənir və cəzalandırılır. “Yuxa bişirən bir qadın tənbellikdən dolayı bişirdiyi yuxa ilə uşağını təmizləyir. Qadının hər kəsin yüksək dəyər verdiyi çörəyə hörmətsizliyi Allaha xoş getmir və onu cəzalandırır (11, 14). Ənənəyə sayğısızlıq edənlər qarğıışla cəzalandırılaraq başqa varlığa çevrilirlər. Qəhrəmanın çevriləcəyi varlığı seçmək imkanı əksər hallarda qarğıış edənlərin və çevirmə gücünə sahib olanların ixtiyarındadır.

Acizlər - təbiət və cəmiyyətdəki çətinliklər qarşısında çarəsiz qalanlar.
Üçüncü qrup əfsanə qəhrəmanları hər hansı çətinlik qarşısında çarəsiz qalanlar-

dır. Bu qəhrəmanlar cəmiyyətdə və təbiətdə qarşılaşdıqları çətinliklərdən çıxış yolu tapa bilmir, çarəsiz vəziyyətdə qalaraq inancına sığınır və dua edib çıxış yolu axtarırlar. Başqa sözlə, dua vasitəsilə fəvqəltəbii qüvvələrdən yardım istəyirlər. Bir əfsanəyə görə, bəy oğlu bir qızı sevir. Qız isə başqasını sevir. Bir gün qız sevdiyi oğlanla görüşəndə sel gəlir. Bəy oğlu bu fürsətdən istifadə edib qızı qaçırtmaq istəyir. O, qızın sevdiyi oğlanı öldürür. Çarəsiz qız Allaha yalvarıb ağaca çevrilir. İndi həmin ağaca Yalqız ağac deyirlər (8, 37).

Üçüncü qrup əfsanə qəhrəmanlarının çox hissəsi sosial təcavüzlərdən xilas olmaq istəyənlərdir. “Üç qardaş dağı” (7, 57) əfsanəsində üç qardaş xana çobanlıq edirlər. Hava dumanlı olduğu üçün onlar qoyunları itirirlər. Xandan qorxan qardaşlar xilas olmaq üçün dua edirlər. Digər mətndə isə qəhrəman təbiətdən doğan çətinliklə üz-üzə qalır. “İlan qayası” (14, 96) əfsanəsinə görə, bir qız göldə çiməndə iki ilan sürünə-sürünə gəlib onu çalmaq istəyir. Qız Allaha dua edib kömək istəyir.

Əfsanələrdə çarəsiz vəziyyətdə qalanların çətinlikdən xilas olmaq vasitəsi duadır. Mətnlərə istinad etsək, çarəsiz vəziyyətdə olanların üz tutub dua etdiyi varlıqlar Allah, Tanrı, Rəbb adlandırılır. Duanın ifadəsi də mətndən-mətnə dəyişir. Bəzi əfsanələrdə qəhrəman xilas olmaq üçün dua edir, hansı varlığa çevriləcəyi isə onun üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. “Oğlan-qız daşı” əfsanəsində qız Allaha yalvarır ki, onları xilas etsin, lakin nəyə çevrilmək istədiyini demir. Allah onları daşa çevirir (10, 24). Bəzi əfsanələrdə isə qəhrəman çevriləcəyi varlığı özü seçir. “Gültəpə və gəlindaşı” (12, 318) əfsanəsində gəlin Allahdan daş olmasını, “Gəlin qaya” əfsanəsində isə quş olmasını istəyir (5, 17). Dua motivinin yer aldığı bir qrup əfsanələrdə dua variantlı şəkildə təqdim olunur. “Şanapipik” əfsanəsində gəlin Allaha dua edib ya daş, ya quş olmasını istəyir. Bəzən söyləyici qəhrəmanın etdiyi duanın məzmununu daha aydın çatdırmaq üçün lirik haşiyə çıxır (8; 72,89).

Əfsanədə qarşidurmalar. Əfsanələrdə qarşidurmalar cəmiyyətə, ətraf mühitə münasibətinə görə bir-birinə əks mövqedə dayanan personajların timsalında özünü göstərir. Bu ziddiyyətlər ənənələrə, inanca, insanlığa və digər məsələlərə münasibətdə üzə çıxır. Qarşidurmalara məruz qalan personajlara diqqət etsək, görürük ki, bu vəziyyət yamanlar və acizlər üçün xarakterikdir. Bu iki qrupa aid qəhrəmanlar fikir ayrılığında olduqları təbəqə ilə qarşidurma vəziyyətində olurlar. Əfsanələrdə qarşidurmalar aşağıdakı kimi təzahür edir:

Əfsanə qəhrəmanı – etnik düşmən. Etnik düşmən, qəhrəmanın elinə-obasına təcavüz edən yadelli düşmənlər kimi verilir. “Gəlindaşı” əfsanəsində bir gəlin onu ələ keçirməyə çalışan yadelli düşmənin təqibindən qaçıb Tanrıdan kömək istəyir. Tanrı onu daşa döndərir (19, 68). Digər əfsanədə də düşmənin təqibindən qaçan qızlar yaxalanacaqlarını görüb Allaha dua edirlər ki, onları düşməne qismət etməsin (18).

Əfsanə qəhrəmanı – sosial düşmən. Sosial düşmən qəhrəmanın yaşadığı cəmiyyətdə müxtəlif sosial təbəqələrin təmsilçiləridir. Eyni məsələyə müxtəlif

münasibət bu təbəqələrin daşıyıcıları arasında konfliktin yaranmasına səbəb olur. Münasibətlərdəki müxtəliflik də personajın xarakterindən asılıdır. Beləliklə, xarakterdəki, paralel olaraq münasibətdəki fərq hətta qohumluq münasibətində olanları da qarşıdurma vəziyyətinə gətirir. “İsax və Musax” əfsanəsində iki qardaş ağanın heyvanlarını itirdikləri üçün evə qayıtmağa qorxurlar. Allahdan quş olmaları üçün dua edirlər. Kasıb qardaşların qarşısında dayanan varlı ağadır (20, 20). “Danaqıran” adlı başqa bir əfsanədə qəhrəmanın qarşısında dayanan öz varlı əmisidir (2, 206). Digər bir əfsanədə çarəsiz qızla öz valideynləri arasındakı konfliktin şahidi oluruq. “Yalqız ağac” əfsanəsində valideynləri qızı sevmədiyi adama ərə vermək istəyirlər. Qız Allaha dua edib bu vəziyyətdən xilas olmaq istəyir (8, 68). Kasıb çobanla ağa, varlı əmi ilə kasıb qardaş oğlanları, həmçinin qızla valideynləri arasındakı konflikt həm də cəmiyyətdəki sosial problemlərin ifadəsidir. Çünki əmi varlı olduğu üçün kasıb qardaş oğlanlarını sevmir. Qız isə kasıb oğlanı sevdiyi üçün ata onu zorla varlı kişiyyə ərə vermək istəyir. Hər iki əfsanədə varlı-kasıb qarşıdurmasının şahidi oluruq.

Əfsanə qəhrəmanı – təbiət hadisələri. Qəhrəmanın yaşadığı cəmiyyətdə problemlər olduğu kimi, aid olduğu təbiətin də çətinlikləri vardır. Əfsanə qəhrəmanı təbiətdən doğan çətinliklər qarşısında aciz qalanda da inancına sığınıb kömək istəyir. “İlan qayası” əfsanəsində qız ilanını onu çalacağından qorxub xilas olmaq üçün dua edir (14, 96). “Daş dəvə” əfsanəsində sarvan dəvəsini çaydan keçirmək üçün Allaha dua edir ki, seli kəssin (6, 59). Digər bir mətndə isə susuzluqdan əziyyət çəkən çoban su əldə etmək üçün dua edir (11, 54).

Əfsanə personajlarının vəziyyəti, xarakteri və digər xüsusiyyətləri yaranışın təməlinə dayanan möcüzəli hadisənin baş verməsində də vacib rol oynayır. Bütün bu ünsürləri və onlar arasındakı əlaqəni öyrənməklə əfsanə süjeti haqqında aydın təsəvvür əldə etmək mümkündür.

İşin elmi yeniliyi: Məqalənin elmi yeniliyi yalnız əfsanə mətnlərinə istinad edilməsidir. Qeyd edək ki, bu günə qədər əfsanələr epik folklorun oxşar janrlarına aid mətnlərindən fərqləndirilməmiş, buna görə də istinadlarda qarışıqlıq mövcud olmuşdur. Məqalədə ilk dəfə olaraq seçilmiş əfsanə mətnlərinə istinad edilərək əfsanə qəhrəmanı təsnif olunmuşdur. Bu baxımdan işlənən mövzu yeniliyi və aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. AFA. Naxçıvan folkloru. Tərtib edənlər: Təhmasib Fərzəliyev, Məhərrəm Qasımlı. Elmi redaktoru: İsrafil Abbasov. Bakı, “Sabah”, 1994. 388 s.
2. AFA. 23 cildə, III c., Göyçə folkloru / Toplayıb tərtib edən İsmayılov H. Bakı: Səda, 2000, 767 s.
3. AFA. 23 cildə, IV c., Şəki folkloru / Tərtib edənlər Əbdülhəlimov H., Qafarlı R., Əliyev O., Aslan V. Bakı: Səda, 2000, 498 s.
4. AFA. 23 cildə, IX c., Gəncəbasar folkloru / Tərtib edənlər İsmayılov H., Quliyev R. Bakı: Səda, 2004, 522 s.

5. AFA. 23 cilddə, X c., İrəvan-çuxuru folkloru / Toplayıb tərtib edənlər İsmayılov H., Ələkbərli Ə. Bakı: Səda, 2004, 472 s.
6. AFA. 23 cilddə, XI c., Şirvan folkloru / Toplayıb tərtib edənlər İsmayılov H., Qəniyev S. Bakı: Səda, 2005, 443 s.
7. AFA. 23 cilddə, XII c., Zəngəzur folkloru / Tərtib edənlər: Əsgər Ə., Kazımoğlu M., Əsgər Ə., Bakı: Səda, 2005, 464 s.
8. AFA. 23 cilddə, XXIII c. Naxçıvan nümunələri / Tərtib edən: Ələkbərli Ə. Bakı, Nurlan, 2011, 360 s.
9. Azərbaycan folklor antologiyası. Toplayanı və tərtib edən: Axundov Ə. Bakı, “Çıraq” nəşriyyatı, 2015. 614 s.
10. Azərbaycan xalq əfsanələri, S.Paşayev, Bakı, Yazıçı, 1985, 288 s.
11. Gədəbəy folklor örnəkləri. Tərtib edən: Kazımoğlu M; İsayeva S. I cild. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 360 s.
12. Güney Azərbaycan folkloru IV. Tərtib edən: Abbasova M., Bakı, Elm və təhsil, 2015. 388 s.
13. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I kitab. Tərtib edən: Rüstəmzadə İ., Fərhadov Z. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 464 s.
14. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. III kitab. Tərtib edən: Rüstəmzadə İ., Bakı, Elm və təhsil, 2012, 468 s.
15. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. IV kitab. Tərtib edən: Rüstəmzadə İ., Bakı, Elm və təhsil, 2013, 459 s.
16. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. VI kitab. Tərtib edən: Süleymanova L., Bakı, Zərdabi LTD, 2013, 465 s.
17. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. IX kitab. Tərtib edən: Rüstəmzadə İ., Bakı, Elm və təhsil, 2014, 402 s.
18. R.Xəlilovun şəxsi arxivi (F.ü.f.d)
19. Yardımlı FÖ I. Tərtib edən: Məmmədli E. Bakı, Elm və təhsil, 2014, 334 s.
20. Şəki FÖ II. Tərtib edən: Süleymanova L. Bakı, Elm və təhsil, 2014, 408 s.
21. Sakaoğlu S. Anadolu-türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu. Ankara, Ankara Universitesi Basımevi, 1980. 139 s.
22. Багрий А.В. Фольклор Азербайджана и прилегающих стран. Том 1, Баку, АзГНИИ, 1930, 303 с.

